

Voidaanko moraalit johtaa biologiasta?

Juhani Pietarinen

Moraali tarkoittaa tietynlaisten arvojen ja normien järjestelmää sekä niiden mukaista toimintaa. Puhutaan tutkijan, lääkärin, luonnonsuojelijan moraalista. Moraaliset arvot on erotettava taloudellisiin tai poliittisiin etunäkökohtiin perustuvista arvoista. Ne sulkevat pois puhtaan egoismin ja lyhytnäköisen hyödyn tai voiton tavoittelun. Lisäksi toimijan pitää olla selvillä tekojensa moraalista luonteesta, jotta voisimme puhua moraalista toiminnasta. Jos häneltä kysyy, miksi hän teki sen minkä teki, hänen täytyy tuoda esille, että se oli hänen velvollisuutensa tai se oli hänestä oikea ja hyvä teko.

Biologialla tarkoitan ennen kaikkea luonnonvalintaa, johon esimerkiksi sosiobiologia perustuu, ja ekologiaa. Otsikon kysymys tarkoittaa silloin lähinnä kahta asiaa: (a) voidaanko ihmisten moraalista toimintaa selittää sosiobiologian tai ekologian avulla; (b) voidaanko moraalista normeja, sääntöjä ja ratkaisuja johtaa sosiobiologiasta tai ekologiasta – siis miten *pitää* toimia jossakin tilanteessa.

Vastaukseni kumpaankin kysymykseen on kielteinen.

Sosiobiologia moraalisen toiminnan selittäjänä

Sosiobiologisten selitysten perustana on ajatus, että yksilöt toimivat aina itsekkäästi, myös hoivattaessaan ja auttaessaan toisia. Luonnossa vallitsee kilpailu ympäristön tarjoamista voimavaroista, ja jokainen yksilö pyrkii menestymään niin hyvin kuin mahdollista. Parhailta ominaisuuksilla varustetut eli kelpoisimmat yksilöt pysyvät todennäköisimmin elossa, ja luonnonvalinnan kannalta on silloin parasta, että ne tuottavat mahdollisimman paljon samoilla ominaisuuksilla varustettuja jälkeläisiä. Menestyvien yksilöiden geenit runsastuvat populaatioissa, kun taas heikosti kel-

poisten geenit vähenevät tai häviävät kokonaan. Geenien toimintaa ohjaa olemassaolon turvaaminen, ja runsaina esiintyvät geenit onnistuvat tässä paremmin kuin harvalukuiset. Geenit ovat sillä tavalla itsekkäitä, että ne keskenään kilpailemalla pyrkivät leviämään mahdollisimman laajalle, yksilöiden toimiessa vain välikappaleina tässä kilpailussa, lisääntymiskoneina, kuten Richard Dawkins sanoo.

Sosiobiologit ovat selittäneet esimerkiksi, miksi esiintyy aggressiivisia toimintoja, sukupuolten kilpailua, vanhempien ja lasten keskinäisten ristiriitoja, seksuaalisen kanssakäymisen erilaisia muotoja ja altruistista käyttäytymistä. Edward Wilson väittää, että kaikille sosiaalisille ilmiöille on mahdollista löytää geneettinen selitys, sillä geenit yhdessä ympäristön kanssa määräävät sosiaalisen toiminnan luonteen. Wilson sanoo sen pätevän kaikkiin lajeihin, myös ihmisiin.

Seuraava esimerkki on Dawkinsin kirjasta *Geenin itsekkyyden*. Dawkins päättää, ettei lintuemolla ole geneettistä syytä pitää suosikkeja, vaan optimaalisen strategian tarjoaa tasapuolinen investointi suurimpaan määrään poikasia, jotka on mahdollista kasvattaa lisääntymisikäiseksi. Poikasen iällä on kuitenkin merkitystä. Jos emo joutuu valitsemaan, kumman kahden eri ikäisen poikasen elämän pelastaa, vanhemman poikasen suosiminen on optimaalista, koska silloin säästyvät arvokkaat resurssit, joita nuoremman kasvattaminen vanhemman ikään vaatisi.

Tämä selitys näyttää toimivan varsin hyvin hyönteisten tai lintujen kohdalla. Entä ihmisten? Ajatellaan tunnettua 'Sophien valintaa': äidin on valittava, kumman kahdesta eri ikäisestä pojasta hän antaa natsien surmattavaksi. Ellei hän suorita valintaa, molemmat surmata. Dawkinsin teorian mukaan äidit pelastaisivat tuossa tilanteessa vanhemman pojan. Jos teoriasta voitaisiin johtaa moraalinen normi, äitien myös *pitäisi* valita vanhempi, se olisi heidän velvollisuutensa ja moraalisesti paras valinta.

Kumpikin johtaminen on selvästi epäuskottava. Ei ole mitään empiiristä evidenssiä sen puolesta, että äidit toimisivat Dawkinsin teorian mukaisesti. Vielä selvemmin virhe tulee esille moraaliseen johtamisesta: väite, että äideillä olisi moraalinen velvollisuus valita aina vanhimman pojan elämä, on yksinkertaisesti mielettömän.

Wilsonkin pyrkii selittämään geenivalinnalla paitsi eläinten myös ihmisten sosiaalista käyttäytymistä. Hän esittää esimerkiksi, että geenivalinnan kannalta miesten kannattaa tehdä naisia rasakaaksi niin paljon kuin ehtivät, mutta naisten on optimaalista pyrkiä yksiavioisuuteen – naiselle on näet edullista saada mies mukaan hoivaamaan jälkeläisiä, eikä hän siksi halua tulla rasakaaksi monista vieraista miehistä.

Mitä empiiristä katetta selitykselle löytyy? Kyllä monet miehet käyvät innokkaasti vieraissa, mutta aivan yleisesti he pyrkivät nimenomaan välttämään raskauksia. Voi myös kysyä, kuinka innokkaasti naisemme pitävät kiinni suhteesta vain yhteen ja samaan mieheen. Sukusolujen luovuttaminen hedelmällisyshoitoihin tarjoaa nykyisin oivallisen mahdollisuuden levittää omia geneejiä, ja geenivalinnan teorian perusteella luovuttamiseen pitäisi rynnätä suurin joukoin. Ruuhkia ei näytä kuitenkaan syntyvän.

Sosiobiologiaa arvostellaan tavallisesti sillä perusteella, että altruistinen toiminta puhuu sitä vastaan. Eihän kenenkään pitäisi auttaa toisia ihmisiä, omia geneettisiä kilpailijoita. Wilson selittää altruismin egoismin pohjalta: siitä koituu lopujen lopuksi etua yksilölle itselleen, sillä altruismi johtaa yleensä vastavuoroiseen toimintaan, joka sinänsä on hänelle edullista, ja lisäksi tarjoutuu mahdollisuus käyttää toisen altruismia itsekkäästi hyväksi pettämällä ja huijaamalla hyväntekijää. Hyväntahtoisenkin asenteen takana asuu itsekäs geeni.

Sosiobiologisen selityksen heikkous

Sosiobiologian ilmeisin heikkous moraalin selittämisen osalta on siinä, että suora yleistäminen esimerkiksi hyönteisten tai lintujen käyttäytymisestä ihmisten toimintaan johtaa perusteettomiin *ad hoc* -tyyppisiin selityksiin. Ihmisyksilöiden välillä on paljon isompia eroja kuin peipposten tai hämähäkkien. Toisin kuin eläinten kohdalla, voimavarojen käyttäminen jälkeläistensä hoivaamiseen vaihtelee suuresti ihmisyksilöstä toiseen. Miten geenivalinta selittää yksilöiden väliset suuret erot? Jos sanotaan, että hoivaamisen lai-

minlyövien ihmisten geenit ovat heikkoja tai virallisia, annetaan puhtaasti *ad hoc* -selitys.

Ongelma on vielä syvempi. Mainitsin alussa, että toiminta voidaan katsoa moraaliseksi vain silloin, kun toimija kokee – uskoo, tietää, tuntee – sen hyväksi tai oikeaksi. Mutta sosiobiologisen selityksen mukaan yksilöt sijoittavat voimavarojaan geeniensä levittämiseen ilman mitään kokemusta toiminnan hyvydestä tai oikeudesta. Yksilöthän eivät ole geeniensä pyrkimyksensä lainkaan tietoisia, eivätkä luonnollisesti geenitkään, vaikka sosiobiologit puhuvat ikäänkuin geenit olisivat intentionaalisia olioita. Mutta toiminta, jota ohjaa vain empiirinen, joko geenien tai muun luonnonvoiman ohjaama välttämättömyys, ei ole lainkaan *moraalista* toimintaa. Sosiobiologiset selitykset eivät ulotu siten lainkaan ihmisen toimien moraaliseen puoleen. Immanuel Kant on perustellut syvällisesti, miksi jotain toimintaa voidaan pitää moraalisesti velvoittavana vain silloin, kun se ei perustu mihinkään luonnolliseen taipumukseen, siis empiiriseen syyhyn. Millä argumentilla sosiobiologia kumooa Kantin?

Vielä ilmeisempää on, ettei geenivalinnan teoriasta pystytä johtamaan moraalinormeja ja ratkaisuja moraaliongelmiin. Syytä ei ole vaikea nähdä. Yhteisölliset moraalinormit perustuvat hiljaisiin tai ääneen esitettyihin sopimuksiin ja keskinäisiin sitoumuksiin. Useimmille sopimuksille ei ole mitään biologista pakkoa, esimerkiksi sille, että sisäpiirin kauppvoja ei saa tehdä tai kohteessa ei saa luntata. Lisäksi moraalinen ratkaisu on aina yksilöllinen teko, joka edellyttää määrätynlaista autonomiaa. Emme ole ainakaan kaikkien ratkaisujen suhteen geneettisesti ohjelmoituja eläimiä tai pelkkiä lisääntymiskoneita, kuten sosiobiologia olettaa, vaan autonomisia toimijoita siinä mielessä, että pystymme irrottautumaan vallitsevista normeista, pohtimaan uusia ja toteuttamaan harkintaan perustuvia tavoitteita. Kaikki ratkaisumme eivät tietenkään ole autonomiaa, ehkä vain pieni osa on. Mutta uutta synnyttävää aktiivista toimintaa on kuitenkin paljon, ja sitä on mahdotonta selittää minkään geneettisen syyn tai periaatteen avulla.

Miten geenivalinta tarjoaisi ratkaisun vaikkapa alkiotutkimuksen eettisiin ongelmiin? Pitäisikö seurata, mihin itsekkäät geenit ohjaavat tutkijoita? Vai pitäisikö geenivalinnan teoriasta yrittää johtaa vastaus siihen, mitä saa tutkia ja mitä ei? Tai vastaus siihen, minkä ikäisiä ihmisen alkioita saa tuhota?

Ekologia ja morali

Sosiobiologian ohella myös ekologiasta on yritetty johtaa moraalinormeja ja selityksiä moraaliseen toiminnalle. Aihepiiri tunnetaan ympäristöetiikan nimellä.

Biodiversiteetin suojelulle löytyy paljon hyviä ekologisia perusteluja. Ekologia voi osoittaa esimerkiksi, kuinka monimuotoisista systeemeistä löytyy todennäköisemmin ihmisille hyödyllisiä lajeja (kuten lääkekasveja) kuin köyhistä, ja vastaavasti köyhtyminen lisää todennäköisyyttä, että meille tarpeellisia lajeja kuolee sukupuuttoon. Monimuotoiset ekosysteemit pystyvät myös parhaiten palauttamaan luonnollisen ravinnekierron köyhtyvään maaperään, joten niiden säilymisestä huolehtiminen on meille elintärkeää. Siksi pitää suojella biologista runsautta.

Mistä tällaisissa perusteluissa on kysymys? Lähtökohtana ovat tietyt ihmiskeskeiset arvot: ihmisten elossapysyminen, hyvinvointi, terveys jne., ja luonnon monimuotoisuuden suojeleminen nähdään keinoksi näiden arvojen toteuttamiseksi. Toisin sanoen suojeleminen katsotaan moraaliseksi toiminnaksi siksi, että se edistää tiettyjä ihmisille keskeisiä arvoja. (Voidaan kyllä kiistellä, missä määrin kysymys on moraalista arvoista; mielestäni ihmisten hyvinvointiin liittyvä tärkeitä moraalisia arvoja.) Itse arvoja ei johdeta biologiasta, ne saadaan muualta. Ekologinen tieto on moraalisen toiminnan kannalta tarpeellista, koska se osoittaa keinoja moraalisesti tärkeiden arvojen toteuttamiseksi. Ekologinen tieto on siten osa moraalisen toiminnan perustelemista, mutta toiminnan perusteleva on kokonaan eri asia kuin moraalinormien tai arvojen johtaminen ekologiasta.

Ovatko arvot luonnossa?

Viime aikoina on ympäristöetiikassa keskusteltu paljon myös luontokeskeisistä arvoista. Luonto itsessään voidaan nähdä arvokkaana siitä riippumatta, miten se auttaa edistämään meidän ihmisten arvoja. Paul Taylor puhuu biosentrisistä arvoista, koska hänen mielestään vain elollisilla olioilla voi olla itseisarvoa. Ajatuksen tuollaisista arvoista on alunperin esittänyt G. H. von Wright kirjassaan *The Varieties of Goodness* (1963): "Olio, jonka hyvästä on perusteltua puhua, on sellainen, jonka voi mielekkäästi sanoa olevan terve tai sairas, viihtyvän, kukoistavan, olevan onnellinen tai kurja" (s. 50). Olion "hyvä" tarkoittaa tilaa, joka muodostaa sen hyvinvoinnin tai kukoistuksen.

Kukoistaminen merkitsee sitä, kuinka hyvin yksilö pystyy toteuttamaan lajilleen tunnusomaisia kykyjä ja taipumuksia. Kukoistaminen on luonnon kohteen objektiivinen tila, se ei edellytä tietoisuutta tai tuntuisuutta. Biologisen tutkimuksen perusteella opimme tuntemaan, milloin voikukka, sarvijaakko tai ilves pystyvät kehittämään lajityypillisiä ominaisuuksiaan hyvin tai huonosti. Vastaavasti saadaan selville eliöiden muodostamien yhdyskuntien ja ekojärjestelmien kukoistamisen edellytyksiä.

Kohteen kukoistamisella on välitöntä arvoa eli itseisarvoa, kun sitä arvostetaan sen itsensä vuoksi. Mistä olion kukoistamisen arvo tulee? Mikä määrää sen, että kukoistamisella on arvoa? Tähän on kaksi mahdollista vastausta: itseisarvojen lähteenä on tietoinen moraalinen toimija (ihmislähtöiset arvot), tai sitten arvot ovat luonnon kohteissa itsessään tai luonnossa kokonaisuudessaan (luontolähtöiset arvot).

Paul Taylor edustaa näkemystä, että arvojen lähteenä on moraalisesti tietoinen ihminen: "Kun rationaaliset, autonomiset toimijat hyväksyvät moraalisen huomioon ottamisen ja itseisarvon periaatteet ja siten käsittävät luonnonvaraiset elävät olennot tietyllä tavalla arvokkaiksi, nämä toimijat omaksuvat perustavan moraaliasenteen luonnontilaista luontoa kohtaan" (1997, s. 230). Tuo asenne merkitsee luonnon kunnioittamista. Tässäkään tapauksessa itse moraalia, siis luonnon kunnioittamista, ei johdeta ekologiasta tai muusta biologiasta, vaan se syntyy ihmisen tietoisuudessa. Biologinen tieto osoittaa ainoastaan, mitä jonkin luonnon kohteen hyvinvointi tai kukoistaminen on, ja tämä objektiivinen tosiasia pysyy sellaisenaan riippumatta siitä, kunnioittavatko ihmiset sitä tai eivät. Mutta moraalinen toiminta luontoa kohtaan syntyy vasta tietynlaisesta tietoisuudesta tuon kukoistamisen merkityksestä tai moraalista arvosta meille. Moraaliset arvot ovat ihmislähtöisiä, silloinkin kun ne ovatkin luontokeskeisiä.

Toisen näkemyksen mukaan itseisarvojen lähde on luonto itse. Arvot ovat luontolähtöisiä, ne sijaitsevat luonnossa. Robin Attfield ja Holmes Rolston edustavat tätä kantaa. Attfieldin mukaan luonnon kohteilla voi olla arvoa sellaisessakin universumissa, josta tietoisuus on kokonaan poissa. Holmes Rolston huomauttaa, että kun eläimet pyrkivät selviytymään luonnossa, ne pitävät yllä jotain, mikä itsessään on niille arvokasta: omaa elämänsä ja yksilöllistä olemassaoloaan. Eliöiden lisäksi myös lajit ovat tietynlaisia arvon lähteitä, sillä ne "puolustavat erityistä elämänmuotoa suoriutumalla maailmassa, vastus-

taen kuolemaa (sukupuutto), säilyttäen lisääntymisen kautta normatiivisen identiteettinsä ajasta toiseen”. Samoin ekosysteemeillä ja koko maapallolla on Rolstonin mukaan erityistä ”systeemistä arvoa”, kun ne pyrkivät luomaan järjestyneitä ja tarkoituksenmukaisia olemassaolon ja käyttäytymisen muotoja. Kaiken kaikkiaan luonto sisältää itsessään, objektiivisesti, välittömiä ja välillisiä arvoja. Pentti Linkola sanoo saman asian näin: ”Ei arvo ole ihmisen päässä, vaan ulkopuolisessa todellisuudessa. Nämä arvot, arvostetut asiat ovat olleet ennen arvottajaa ja jäävät hänen jälkeensä. Ne ovat arvoja, vaikka arvottajaa ei koskaan olisikaan. Otus, joka kokee elämänhalu ja elämäniloa, luo itse omat arvonsa. Elämän arvot olisivat arvoja, vaikka ihmislajia ei olisi koskaan ilmaantunutkaan” (1989, s. 165).

Tämän kannan mukaan luonnon arvot ovat luonnossa itsessään, ja ne säilyvät siellä, vaikka ihmiset häviäisivät. Näkemykseen näyttää sisältyvän ajatus, että biologinen tutkimus voi osoittaa tuollaisten arvojen säilymisen ehdot samalla tavalla kuin se osoittaa eliöiden hyvinvoinnin ja kukoistamisen ehdot. Tämä on kuitenkin outo ajatus. Mikä on se menetelmä, jolla biologi saa empiirisesti selville luonnon arvot? Ja vaikka saisikin, tästä ei vielä seuraa mitään moraalista vaatimusta. Luonnon objektiivisten arvojen kunnioittaminen ei seuraa objektiivisten arvojen olemassaolosta tai niitä koskevasta (mahdollisesta) biologisesta tiedosta, vaan lisäksi meissä pitää syntyä moraalinen tietoisuus siitä, että luonnon objektiivisten arvojen kunnioittaminen on meille moraalinen velvollisuus.

Itse asiassa Holmes Rolston myöntää tämän: ”On totta, että ihmiset ovat ainoita arvottajia, jotka voivat ajatella, mitä tapahtuu koko maapallon mittakaavassa, jotka voivat ajatella, mitä heidän

pitäisi tehdä sen säilyttämiseksi. ... Eläimet, organismit, lajit, ekosysteemit, Maa, eivät voi opettaa meitä, kuinka tuo arvottaminen on suoritettava” (1994, s. 29).

*

Vaikka kiistan sen, että biologiasta voitaisiin johtaa moraalinormeja tai edes selityksiä moraaliselle toiminnalle, en kiistä sitä, että biologinen tieto voi kaikkein parhaiten herättää meitä ymmärtämään luonnon arvoja ja johtaa moraaliseen toimintaan luontoa kohtaan.

KIRJALLISUUTTA:

- Attfield R. A. (1987): *A Theory of Value and Obligations*. Croom Helm.
- Dawkins R. (1993): *Geenin itsekkyyks*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Art House.
- Linkola P. (1989): *Johdatus 1990-luvun ajatteluun*. WSOY.
- Pietarinen J. (2000): ”Ihmislähtöiset luontoarvot ja luonnon omat arvot.” Teoksessa M. Oksanen (toim.), *Arvot ja luonnon arvottaminen*. Gaudeamus.
- Rolston H. III (1994): *Conserving Natural Value*. Columbia University Press.
- Taylor P. W. (1997): ”Luonnon kunnioittamisen etiikka”. Suom. Markku Oksanen, teoksessa Oksanen M. & Rauhala-Hayes M. (toim.), *Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista*. Gaudeamus.
- Wilson, E. O. (1971): *Sociobiology: The New Synthesis*. Harvard University Press.
- von Wright G. H. (1963): *The Varieties of Goodness*. Routledge & Kegan Paul.

Kirjoittaja on filosofian professori Turun yliopistossa.